

Rechtvaardige orde

Een goed verhaal over de oorzaken van migratie

In de loods liggen de pallets met kleding hoog opgestapeld op stellingen. Twee vrijwilligers sorteren schoenen en jassen terwijl een ander mij vol enthousiasme rondleidt. Ze hebben de gehuurde ruimte in een oer-Hollands dorpje al twee keer moeten uitbreiden. Teams van vrijwilligers en vrachtwagens vol goederen vertrekken vanuit het dorpje naar het Griekse eiland Lesbos. Maar het begon allemaal bij twee gewone jongens en hun passie om het lot van hun verre naaste te verbeteren.

Kerkelijk Nederland kent tientallen van deze initiatieven, groot en klein. Ze zijn ten diepste begonnen vanuit de Bijbelse opdracht om de naakte te kleden, de hongerige te voeden en het goede nieuws te verkondigen. Voor wie deze stap waagt, is de confrontatie met wat wel de Derde Wereld werd genoemd groot. Aan de grenzen van Europa stuit men op de ten hemel schreiende ongelijkheid in de wereld. De rafelranden van Europa lopen langs plaatsen als Lesbos en Lampedusa waar dagelijks mensen uit landen als Syrië en Ethiopië aan wal komen. Medewerkers van christelijk geïnspireerde hulporganisaties die in deze landen actief zijn komen in aanraking met belangrijke oorzaken van migratie, zoals armoede, onderontwikkeling en onderdrukking.¹

Deze confrontaties gaan gepaard met levensgrote dilemma's. In dit essay² willen we leren van de mensen die vanuit een gelovige inspiratie omgaan met deze vraagstukken. Op welke dilemma's stuiten zij, en welke oplossingen vinden zij? Onvermijdelijk komt daarbij ook de spanning op tafel die migratie oproept. En ook de kloof die hulpverleners ervaren ten opzichte van de politici die verantwoordelijk zijn voor het Europees migratiebeleid speelt daarin een rol. Hoe diep is die kloof, en is het mogelijk om bruggen te bouwen? Via deze vragen ga ik in dit essay op zoek naar inspiratie voor een langetermijnstrategie die zich richt op de oorzaken van migratie.

Voor dit essay ben ik, evenals bij twee vorige essays over migratie, te rade gaan bij praktijkdeskundigen: medewerkers van (voornamelijk) christelijke niet-gouvernementele organisaties (ngo's) die actief zijn op het vlak van noodhulp en ontwikkelingswerk.³ De gesprekken inspireerden tot het zoeken naar een 'goed verhaal' over de oorzaken van migratie. Wie zich richt op deze grondoorzaken, zo is mijn stelling, moet zich richten op een rechtvaardiger orde.

Reflectie op een weerbarstige praktijk

Wie zoekt naar rechtvaardigheid in een gebroken wereld, doet er goed aan dilemma's eerlijk onder ogen te zien. Met die dilemma's worden hulpverleners vaak indringend geconfronteerd. Ik noem er hier drie.

AUTEUR
Laurens Wijmenga
is algemeen wetenschappelijk
medewerker bij het
Wetenschappelijk Instituut
van de ChristenUnie.

1. Hulp kan het probleem in stand houden

Het eerste dilemma is: in hoeverre houd je een probleem in stand door hulp te blijven verlenen? Illustratief is de situatie in het vluchtelingenkamp op het Griekse Lesbos waar de humanitaire omstandigheden beneden peil zijn en de autoriteiten onwillig zijn daar verandering in te brengen. Het doet hulpverleners niet zelden in woede ontsteken. Blijf je in die situatie hulp verlenen of vertrek je, om zo de autoriteiten tot actie te bewegen?

Dit dilemma speelt ook bij ontwikkelingswerk. Het verlenen van noodhulp is op zichzelf een waardevolle handeling, maar ontwikkelingswerk wordt pas betekenisvol als een samenleving tot bloei wordt gebracht.⁴ Dit kan tot ingewikkelde vragen leiden. Is het bijvoorbeeld wenselijk om aan ontwikkelingswerk te doen in gebieden waar de bevolking wordt onderdrukt en de lokale overheid dus het grootste obstakel is voor ontwikkeling?

Ook de oorzaken van migratie plaatsen hulpverleners voor vragen waarvoor nog geen begin van een antwoord voorhanden is. Het coronavirus maakt dat pijnlijk duidelijk. Al wordt het virus ook wel een ‘*great equalizer*’ genoemd, juist de wereldwijde bestrijding van dit virus laat zien dat de verschillen in de wereld groot zijn.⁵ Hoewel extreme armoede steeds minder vaak voorkomt, blijken veiligheid en welvaart in de wereld nog steeds bijzonder ongelijk verdeeld.⁶ Mede door de sterke bevolkingsgroei in ontwikkelingslanden zal de huidige omvang van migratie vanuit arme landen naar rijke westerse landen in de toekomst minimaal in stand blijven.⁷ Een toename van migratie door oorlogen en de effecten van klimaatverandering valt zeker ook niet uit te sluiten. Ngo’s wijzen er verder op dat westerse landen migratie mede veroorzaken, bijvoorbeeld door wapenhandel, uitstoot van broeikasgassen en onrechtvaardige handelspraktijken.⁸

Het ontbreken van een structurele aanpak voor deze grondoorzaken van migratie stemt flink wat hulpverleners pessimistisch. Hun inspanningen zijn in verhouding tot de wereldproblematiek slechts *a drop in the ocean*, zoals een lokale medewerker opmerkte. Deze nuchterheid grenst soms aan cynisme: ‘Je ziet ontwikkelingen al aankomen, maar dan is er geen geld. Pas als er een crisis is, zoals een hongersnood, is er geld’.

Tegelijkertijd is er in de wereld van ontwikkelingssamenwerking een retoriek van optimisme hoorbaar. Het lijkt die optimistische retoriek van het einde van de twintigste eeuw, toen we leken te denken dat de verworvenheden van onze westerse samenlevingen zich geleidelijk zouden verspreiden over de hele wereld.⁹ Deze verwachting klinkt bijvoorbeeld

nog door in de retoriek van intergouvernementele organisaties, bijvoorbeeld in de agenda voor ontwikkelingssamenwerking van de Verenigde Naties met de titel ‘*Transforming our world*’.¹⁰ In het document wordt gezworen dat ‘*no one will be left behind*’.

2. Jezelf positioneren of zwijgen

Het tweede dilemma heeft te maken met hoe migratie wordt beoordeeld. Zoals reeds is aangestipt ervaren veel hulpverleners ongemak bij de negatieve visie op migratie die momenteel dominant is in het publieke debat over migratiebeleid. ‘Wij zijn niet tegen migratie’, benadrukken zij. ‘Het is iets goeds en het gebeurt gewoon’. Een flink deel van de bevolking beschouwt migratie echter wel als een bedreiging.¹¹ Het antwoord van veel politici is een steeds strenger migratiebeleid dat door verschillende hulpverleners wel wordt gekwalificeerd als ontmoedigingsbeleid. Het dilemma is dus: spreek je je als ngo uit over dit migratiebeleid, met het risico om steun en financiële middelen te verliezen, of houd je je op de vlakte? Een flink deel van de ngo’s kiest voor het eerste. Tegen het Europees migratiebeleid, recent bestendigd in een ‘European Pact on Migration and Asylum’, loopt een bonte stoet organisaties te hoop.¹² De kritiek van hulpverleners betreft onder andere de uitbreiding van de termijn voor vreemdelingendetentie en het aan banden leggen van reddingsoperaties op zee. Maar ook de uitvoering van het migratiebeleid schiet volgens hulpverleners tekort: asielprocedures duren vaak te lang en er is een gebrek aan Europese samenwerking bij de verdeling van asielzoekers die arriveren aan de buitengrenzen van Europa.¹³ De oplossing ligt volgens hen niet in een betere regulering van migratie met *hot spots*, migratiedeals en een blauwekaartstelsel voor legale migratie. Het inzetten van muren, drones en zelfs militaire middelen om migratie te beheersen wordt door hen bijzonder kritisch bekeken. Dit streven naar beheersing, zo stelde een hulpverlener, onttaardt uiteindelijk in onmenselijke praktijken zoals het terugduwen van bootjes door de Griekse kustwacht.

Ook het Europese ontwikkelingsbeleid vinden hulpverleners te veel ingestoken als bedoeld om migratie terug te dringen.¹⁴ Hulpverleners twijfelen niet alleen over deze doelstelling zelf, maar ook over de effectiviteit. Uit onderzoek blijkt inderdaad dat van hulpprojecten gericht op het voorkomen van migratie geen wonderen moeten worden verwacht.¹⁵ Concreet voelen veel ngo’s een dilemma bij subsidieaanvragen: wil je geld ontvangen uit programma’s die tot doel hebben om migratie te voorkomen? Sommige ngo’s kiezen voor de pragmatische weg, nemen het geld aan en benutten het voor activiteiten die ze zelf waardevol achten. De lenige taal van subsidiekaders doet wonderen.

3. Het probleem van grootschaligheid

In de derde plaats, tot slot, is er het dilemma van de omvang en de complexiteit van de oorzaken van migratie. Bij elke aanpak van de oorzaken kunnen daarom vragen worden gesteld over de effectiviteit. Maar onzekerheid over de effecten kan er ook toe leiden dat uiteindelijk geen actie wordt ondernomen. Sommige hulpverleners en politici verlangen bijvoorbeeld naar een soort 'Marshallplan' om de oorzaken van migratie weg te nemen.¹⁶ Tegen deze grootschalige aanpak is echter een aantal serieuze bezwaren in te brengen, waardoor dergelijke plannen vooralsnog niet verder komen dan de tekentafel.

Het succes van het originele Marshallplan was namelijk sterk tijd- en regiogebonden.¹⁷ Het is, zoals een hulpverlener verzuchtte, niet slechts een kwestie van wederopbouw van de kapotgeschoten steden waar migranten vandaan komen. Er moet een reëel perspectief zijn op een beter leven. In West-Europa was dat perspectief na de Tweede Wereldoorlog aanwezig door de goed opgeleide bevolking, stabiele instituties en de bescherming van de Amerikaanse strijdkrachten.

Een aantal christelijke denkers levert ook een fundamentele kritiek op het idee van een Marshallplan voor ontwikkelingslanden.¹⁸ De gedachte dat een grotere schaal van ontwikkelingshulp de oplossing is komt volgens hen voort uit een 'technicistisch' wereldbeeld, waarin het vraagstuk van ontwikkeling wordt gereduceerd tot efficiëntie, kapitaal en technieken. Aan dit wereldbeeld ligt een seculiere ideologie ten grondslag die is gebaseerd op het geloof in vooruitgang, de vrije markt en de beheersing van de natuur. Deze moderne 'afgoden' vormen volgens deze christelijke denkers de echte grondoorzaak van de mondiale problemen van oorlog, onderontwikkeling en klimaatverandering, die uiteindelijk mensen tot migratie aanzetten. Het beleid van westerse landen is de afgelopen decennia volgens hen sterk gekleurd door het geloof in deze goden, wat pleit voor bescheidenheid en reflectie op onze eigen rol.

De praktijk biedt hoop

Tot zover boden de gesprekken nog weinig inspiratie voor een 'goed verhaal', zo lijkt het. Maar dat is schijn. De gesprekken met hulpverleners leverden namelijk drie hoopvolle inzichten op die het gesprek tussen politici en ngo's wellicht een stap verder kunnen helpen. Bovendien leidt het eerlijk erkennen van dilemma's niet als vanzelf tot pessimisme.

1. Breed draagvlak

Het eerste inzicht heeft betrekking op ethische uitgangspunten. Er zijn ethische normen die in westerse

landen breed gedeeld worden, namelijk de mensenrechten. In het VN-Vluchtelingenverdrag, waarin ook volgens christenen Bijbelse normen van gerechtigheid zijn vastgelegd, wordt een vluchteling gedefinieerd als iemand die vervolging heeft te vrezen. Hij of zij mag niet teruggestuurd worden naar een land waarin zijn of haar leven of vrijheid bedreigd wordt. Een gegeven dat wellicht helpt om de kloof tussen politici en hulpverleners te dichten is dat deze normen breed worden onderschreven in de meeste Europese landen.¹⁹

2. Gedeelde visie

Een tweede inzicht dat het gesprek tussen ngo's en politici verder kan helpen is dat zij niet heel verschillend denken over de koers van het ontwikkelingsbeleid. Ngo's constateren een spanning tussen de ambitieuze doelen die worden beoogd met ontwikkelingshulp en de schamele middelen die beschikbaar zijn. Ook zijn ze kritisch op de focus van politici op het tegengaan van migratie. Maar als het gaat om de belangrijke prioriteiten van het ontwikkelingsbeleid, namelijk het beschermen van mensenrechten en een structurele aanpak van armoede en conflicten, zijn ngo's en politici wel eensgezind. Christelijke ngo's wijzen dan vaak nog op de rol van het maatschappelijk middenveld dat visies, culturen en religies verbindt en daarmee een buffer vormt tegen polarisatie en uitsluiting. Bovendien spoort het middenveld met hoopvolle, constructief-kritische tegengeluiden samenlevingen aan tot hervorming van instituties.²⁰ In het Nederlandse en het Europese ontwikkelingsbeleid speelt dit maatschappelijk middenveld een belangrijke rol.²¹

3. *Common ground*

En ondanks het achterliggende doel van het tegengaan van migratie worden ook belangrijke pijlers van het migratiebeleid – het voorkomen van irreguliere migratie, verbetering van de opvang in de regio, terugkeer van afgewezen asielzoekers en bevordering van legale migratieroutes – door de meeste geïnterviewde hulpverleners wel onderschreven.²² Waar de wegen van hulpverleners en politici echter lijken te scheiden, is het perspectief dat zij hanteren. Hulpverleners kiezen ervoor migratie te bezien vanuit hun visie op het belang van de migrant en willen vaak principieel geen oordeel uitspreken over zijn of haar motieven: 'men is gekomen omdat men daar reden voor zag'. Migratie is volgens hen een volstrekt legitiem middel om de kwaliteit van het bestaan te verbeteren. Menig westerse politicus kiest ervoor zijn of haar visie op het belang van de bevolking centraal te stellen, die slechts 'echte vluchtelingen' wil opvangen. Sommige van deze politici benadrukken dan ook dat het merendeel van de migranten economische motieven heeft.²³ Dat er een grijs gebied is van in elkaar

overlopende migratiemotieven wordt door hulpverleners niet ontkend. Degenen die wel motieven willen wegen, schatten verder in dat angst voor oorlog of vervolging slechts voor een minderheid relevant is. Dat geldt zelfs voor vluchtelingen uit oorlogsgebieden. Migranten uit Syrië, bijvoorbeeld, ontvluchten bovenal een land waar – mede door de westerse sancties – basisvoorzieningen niet meer functioneren en het moeilijk is om rond te komen.

Zelfs als het gaat om de concurrerende perspectieven van hulpverleners enerzijds en migratie-kritische politici anderzijds, is een common ground te vinden. Migratie-kritische politici wijzen op het belang van hun nationale gemeenschap. Deze gemeenschap komt volgens hen door migratie onder druk te staan, wat leidt tot onzekerheid over de culturele identiteit en bestaanszekerheid. Maar ook hulpverleners erkennen dat mensen het beste tot bloei kunnen komen in de gemeenschap waarin men geworteld is. Die gemeenschap kan namelijk bij uitstek voorzien in niet-materiële behoeften, zoals de behoefte aan sociaal contact en het kunnen spreken van de moedertaal.²⁴ Pas als materiële behoeften niet worden vervuld of men in de fysieke veiligheid wordt bedreigd zal men op zoek gaan naar een gemeenschap elders. Ontwikkelingsbeleid moet volgens hen bijdragen aan bloeiende gemeenschappen: plekken waar mensen tot hun recht komen in alle aspecten van hun bestaan: sociaal, economisch, cultureel en spiritueel.²⁵

Rechtvaardige orde

Migratie- en ontwikkelingsbeleid houden ons, zo laten de gesprekken met hulpverleners zien, een spiegel voor. Verlangen we naar rechtvaardigheid of staan uiteindelijk de belangen van onze eigen gemeenschap centraal? Het is hoopgevend dat hulpverleners en het merendeel van de Europese politici elkaar lijken te vinden rond een beleid dat een rechtvaardige orde op het oog heeft waarin mensenrechten centraal staan. Want alleen een rechtvaardige orde kan gemeenschappen – ver weg en dichtbij – tot bloei brengen. Voor deze rechtvaardige orde zijn zeker vier bouwstenen te vinden: een evenwichtig Europees migratiebeleid, een structurele aanpak van de oorzaken van migratie, een christelijk-realistisch buitenlandbeleid en een langetermijnperspectief.

Evenwichtig Europees migratiebeleid

De eerste bouwsteen van een rechtvaardige orde is een evenwichtig Europees migratiebeleid dat, zo stellen hulpverleners, niet alleen de ‘Europese levenswijze’ beschermt door een militarisering van onze buitengrens, maar ook oog heeft voor migranten en de gemeenschappen die migranten erop uitsturen.²⁶ Concreet kunnen de diaspora’s van migranten in Europa, met hun kennis van en connecties met de gemeenschappen in de landen van herkomst, meer worden

betrokken, bijvoorbeeld door via migrantenorganisaties projecten in landen van herkomst te ondersteunen en te financieren.²⁷ Door het betrekken van diaspora’s kan de migratie van de meer ondernemende en beter opgeleide leden – dat zijn migranten namelijk vaak – op termijn toch leiden tot de bloei van hun gemeenschappen.

Ook kan meer aandacht worden besteed aan voorlichting over migratie. Het is goed als migranten zich meer bewust worden van de risico’s van migratie – in het bijzonder van de irreguliere vorm – en het vaak harde leven dat hun in Europa wacht. En hoewel ngo’s kritisch zijn op het verbinden van voorwaarden aan hulp, zoals het terugnemen van onderdanen, kan die voorwaardelijkheid ook terecht zijn. Europese overheden moeten immers ook waken over de belangen van hun eigen gemeenschappen.

Structurele aanpak

Een tweede bouwsteen van een rechtvaardige orde is een structurele aanpak van de belangrijkste oorzaken van migratie: armoede en conflicten. Voor de aanpak van armoede moeten we allereerst, zo stellen ngo’s, kritisch kijken naar de effecten van de Europese handelspolitiek en mondiale marktstructuren. In verschillende studies van onder andere het Wetenschappelijk Instituut van de ChristenUnie is hiervoor aandacht gevraagd.²⁸ In een volgend essay, over de verdeling van welvaart, zal dit onderwerp uitgebreider aan de orde komen.

Een soms onderbelicht onderdeel van de aanpak van de grondoorzaken van migratie is conflictbeheersing. Een rechtvaardige orde vereist een robuuste overheid die, zoals kerkvader Augustinus het omschreef, de ‘aardse vrede’ beschermt. Verschillende hulpverleners merken bijvoorbeeld op dat, zolang conflicten niet worden opgelost, de bevolking weinig perspectief heeft. Het maakt hen niet alleen gevoelig voor migratie, maar ook voor politiek en religieus extremisme. Verschillende christelijke denkers wijzen er in dit verband op dat gemeenschappen in hun bloei worden belemmerd door zowel de uniformerende krachten van globalisering als de gewelddadige reactie daarop van nationalistische of religieuze bewegingen die overdreven waarde hechten aan hun eigen culturele of geografische plek.²⁹ Religie kan, zo stellen deze denkers, ook een positieve rol vervullen en globalisering transformeren tot een kracht ten goede.³⁰ Door zonder onderscheid hulp te bieden en door de dialoog met andersgelovigen dragen religieuze organisaties in de praktijk bij aan ‘de bloei van de stad’.³¹

Ondanks de waardevolle inspanningen van religieuze organisaties zijn en blijven overheden onmisbaar om conflicten tegen te gaan. Een belangrijk onderdeel van ontwikkelingswerk zou daarom moeten liggen in het

versterken van overheidsinstellingen zoals de rechtspraak, belastingheffing en de politie.³² Conflicten hebben steeds vaker een binnenlands karakter en de legitieme overheid blijkt dan soms niet van plan of in staat om een rechtvaardige orde tot stand te brengen. Andere staten, al dan niet in het verband van intergouvernementele organisaties, schrikken terug voor interventies in binnenlandse aangelegenheden vanwege strijdigheid met het internationaal recht en de soevereiniteit van staten. Het gevolg hiervan is dat situaties van extreem onrecht, zoals oorlogsmisdaden, etnische zuiveringen en genocide, lang kunnen blijven bestaan. Recente voorbeelden zijn de conflicten in Syrië, Zuid-Soedan en de Hoorn van Afrika.

Er is op het gebied van de internationale rechtsorde, zoals een christen-politicus het verwoordde, sprake van een gerechtigheidskort.³³ Het is daarom positief dat de Verenigde Naties in 2005 het beginsel van de *Responsibility to protect* hebben geïntroduceerd. Daarmee is een legitieme basis gevormd voor de Veiligheidsraad om maatregelen te nemen als staten hun eigen bevolking niet beschermen tegen onrecht. Die maatregelen kunnen bestaan uit resoluties waarin het onrecht wordt veroordeeld of uit economische sancties. Maar soms zijn vreedzame middelen niet toereikend en is militair ingrijpen, of de geloofwaardige dreiging daarmee, noodzakelijk om een rechtvaardige orde tot stand te brengen.

Realisme

Een derde bouwsteen van een rechtvaardige orde is kortweg realisme. Een pleidooi voor ontwikkelingssamenwerking en humanitaire interventies zal zich namelijk rekenschap moeten geven van het falen van wat de filosoof Hans Achterhuis een ‘politiek van goede bedoelingen’ noemde: een combinatie van westers paternalisme, maakbaarheidsideologie en zelfoverschatting.³⁴ Recente voorbeelden van militaire missies die duidelijk tot geweldsescalatie hebben geleid zijn de interventies in Irak (2003) en Libië (2011). Om te voorkomen dat goede bedoelingen tot schade leiden is een beleidsfilosofie nodig die een scherp oog heeft voor de gevolgen van ons handelen, zonder daarbij het gerechtigheidsideaal los te laten.

In mijn vorige essay heb ik in dit verband al gewezen op het werk van de Amerikaanse theoloog Reinhold Niebuhr. Zijn opvattingen over internationale betrekkingen worden wel christelijk-realisme genoemd. Een belangrijk aspect van het christelijk-realisme is het mensbeeld: mensen zijn beelddragende van God én gecorrumpeerd door zonde.³⁵ Vanwege de zonde is er in het christelijk-realisme veel aandacht voor *checks and balances* om te voorkomen dat macht – soms met de beste bedoelingen – verkeerd wordt gebruikt.³⁶

Het onderscheid tussen grotere en kleinere kwaden is in de praktijk niet gemakkelijk te maken en dat pleit – juist met het oog op de mensenrechten – voor terughoudendheid bij de inmenging in buitenlandse conflicten. Maar als we daar toch voor kiezen moeten we niet terugschrikken voor vuile handen. Verschillende hulpverleners zijn bijvoorbeeld voorstander van een heroverweging van de sancties tegen Syrië en het creëren van veilige gebieden waar ngo’s aan wederopbouw kunnen doen. Wellicht moeten we daarbij (knarsetandend) aan Rusland concessies doen.

Bescherming van de mensenrechten door middel van een christelijk-realistisch buitenlandbeleid vergt een herschikking van doelen en middelen. In het Nederlandse buitenlandbeleid stonden eeuwenlang de economische belangen van de Hollandse kooplieden centraal. En ook in het buitenlandbeleid van de Europese Unie figureert de Europese markt vaak als belangrijkste middel én doel.³⁷ Dit verklaart bijvoorbeeld de keuze voor een risicomijdende houding en humanitaire interventies op plekken waar economische belangen in het geding zijn en. Mede door deze oriëntatie op economische belangen kent het Europese buitenlandbeleid een voorkeur voor andere beleidsinstrumenten dan militaire missies.

Om mensenrechten te beschermen zijn niet-militaire instrumenten echter onvoldoende. Autoritaire machten die weinig met mensenrechten op hebben zijn wereldwijd in opmars.³⁸ Er is tegenmacht nodig om deze ontwikkeling te keren. Om mensenrechten te beschermen is daarom, naast de koopman en de dominee, ook de militair nodig. Daarbij past een groter budget en grotere waardering voor ontwikkelingshulp én onze krijgsmacht. Maar wellicht belangrijker is een grotere acceptatie van nut en noodzaak van het militaire bedrijf.

Lange termijn

Tot slot de vierde bouwsteen: een langetermijnperspectief. Een rechtvaardige orde vergt een langdurige inzet van politici, hulpverleners en van ons allemaal. Pas op de lange termijn zullen de effecten van ons handelen zichtbaar worden. De normen van mensenrechten lijken echter momenteel steeds verder buiten ons bereik en dit verklaart ten dele de spanning tussen hulpverleners en politici die in dit essay aan de orde is gesteld. Hoe blijven we gemotiveerd om ons in te zetten voor een rechtvaardige orde?

Daarvoor kunnen we baat hebben bij de deugdedethiek.³⁹ Volgens de deugdedethiek draait goed handelen namelijk niet om het voldoen aan normen of het realiseren van een bepaald resultaat, maar om persoonlijke eigenschappen die ontwikkeld kunnen worden. Deugden bieden een individueel handelingsperspectief aan ‘gewone’

mensen; politici, ondernemers en kerkleiders die in hun gemeenschappen werken aan een betere wereld, ook al is op de korte termijn niet te zien of hun inspanningen iets opleveren, en wat ze opleveren. In de deugdethiek is oog voor het feit dat goed handelen, naast moed, geloof, hoop, rechtvaardigheid en naastenliefde, ook wijsheid en nederigheid vergen.

---

noten

1. Han Entzinger, *Elementaire deeltjes – migratie* (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2018), 32.
2. Op verschillende momenten in het schrijfproces is deze tekst van commentaar voorzien door meelezers. Ik wil in het bijzonder Henk Jochemsen en Trineke Palm bedanken voor hun waardevolle opmerkingen.
3. Ik heb gesproken met twintig medewerkers van vijf christelijk geïnspireerde organisaties actief in noodhulp en ontwikkelingswerk, een diaconale organisatie verbonden met een kerkgenootschap en de koepelorganisatie Prisma. Het betrof lokale medewerkers, land- en regiodirecteuren, adviseurs en leidinggevendend werkzaam vanuit het (hoofd)kantoor in Nederland. Tevens zijn gesprekken gevoerd met drie medewerkers van twee organisaties die noodhulp verlenen aan migranten in Griekenland. Noodhulp, diaconaat en ontwikkelingswerk vormen verschillende (normatieve) praktijken. Korthedshalve gebruik ik in dit essay de term 'hulpverleners' en 'medewerkers' voor de geïnterviewden en de termen 'ngo's' en 'hulporganisaties' voor de organisaties waarvoor zij werkzaam zijn.
4. Noodhulp en ontwikkelingswerk zijn verschillende praktijken met een eigen normatieve structuur. Deze normatieve structuur wordt gekenmerkt door een bepaalde kwalificerende kernwaarde. Voor ontwikkelingswerk is dit het tot ontwikkeling brengen van een samenleving. Henk Jochemsen (red), *Als de tak wil bloeien. Ontwikkelingssamenwerking in christelijk perspectief* (Amsterdam: Buijten en Schipperheijn Motief, 2018).

5. Zie Annette Jansen en Janneke Juffermans (red) *Moral Leadership in Times of Crisis Inspirational interviews with faith actors* (Utrecht: Civic Engagement Alliance, december 2020) <https://civicengagementalliance.org/content/4-news/202101180012-moral-leadership-in-times-of-crisis/moral-leadership.pdf>, [geraadpleegd op 25 juni 2021].
6. Het percentage van de wereldbevolking in extreme armoede - de gangbare definitie is een inkomen van slechts \$2 per dag- is tussen 1980-2017 gedaald van 42% tot 9% en de wereldwijde verdeling van het besteedbaar inkomen is meer gelijk geworden, maar nog steeds scheef. Ook het risico om slachtoffer te worden van een oorlog, terroristische aanslag of moord daalt wereldwijd maar is hoger in bijvoorbeeld Afrika of Zuid-Amerika dan in Europa. Bronnen: <https://blogs.worldbank.org/opendata/september-2020-global-poverty-update-world-bank-new-annual-poverty-estimates-using-revised>; presentatie *A Global View of Inequality*, Christoph Lakner, World Bank September 2019, <https://pubdocs.worldbank.org/en/792141568662759167/World-Bank-Sep-2019-Lakner-2-public.pdf>, <https://ourworldindata.org/war-and-peace> en United Nations Office on Drugs and Crime, Global study on homicide, 2019, <https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/gsh/Booklet1.pdf>, [geraadpleegd op 11 mei 2021].
7. International Organisation for Migration, *World Migration Report*, 2019, 2, https://publications.iom.int/system/files/pdf/wmr_2020.pdf, [geraadpleegd 16 maart 2021] en United Nations, World Population Prospects The 2017 Revision, 2017, 10, https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2017_KeyFindings.pdf. Een update van dit rapport is World Population Prospects 2019, https://population.un.org/wpp/Publications/Files/WPP2019_Highlights.pdf, [geraadpleegd op 16 maart 2021].
8. Concord, *Reaction to the New Pact on Migration and Asylum - CONCORD* (concordeurope.org), [geraadpleegd op 10 maart 2021].
9. Vaak wordt verwezen naar Francis Fukuyama's *The end of history and the last man* (New York: Free Press, 1992).
10. *Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development | UNFPA - United Nations Population Fund*, [geraadpleegd op 15 maart 2021].
11. Zie voor Nederland bijvoorbeeld Clingendael, *Barometer_Alert_Dreigingshiërarchie_feb2021_def.pdf*, <https://www.clingendael.org>, [geraadpleegd op 23 maart 2021].
12. Zie bijvoorbeeld Human Rights Watch, *The Pact on Migration and Asylum | Human Rights Watch*, <https://www.hrw.org>, [geraadpleegd op 10 maart 2021].
13. Vooralsnog blijft de Dublinverordening ongewijzigd van kracht, waarin is bepaald dat een asielerzoek slechts in één staat kan worden beoordeeld volgens de nationale normen.
14. Concord, 'EU seven year development aid instrument finally agreed – but tarnished by EU migration politics', 18 december 2020, EU seven year development aid instrument finally agreed – but tarnished by EU migration politics - CONCORD op de website www.concordeurope.org, [geraadpleegd op 10 maart 2021].
15. Resultaten van onderzoek naar de relatie tussen economische ontwikkeling en migratie zijn niet eenduidig. Door de beperkte schaal van ontwikkelingshulp is het te verwachten effect op migratie klein. Jan Bade en Antonie de Kemp, *Ontwikkeling en migratie* (Den Haag: Ministerie van Buitenlandse Zaken, Directie Internationaal onderzoek en beleidsevaluatie, 2018) en Rens Twijnstra, Valentijn Wortelboer en anderen, *Mid-term review Addressing Root Causes Programme* (Rotterdam: Ecory, 9 juli 2020).
16. Het originele Marshallplan is het steunplan van de Verenigde Staten dat na de Tweede Wereldoorlog onze wederopbouw financierde. Het Duitse ministerie van Buitenlandse Zaken initieerde in 2017 'A Marshall plan with Africa', https://www.bmz.de/en/countries_regions/marshall_plan_with_africa/index.html, [geraadpleegd op 13 maart 2021]. Dit plan vond internationaal echter weinig weerklank.
17. David Ekbladh, 'The Marshall Plan Mystique' in *World Affairs: The Journal of International Issues* Vol. 7, No. 3 (July-September 2003), 37-45 (9 pages), <https://www.jstor.org/stable/48505357>, [geraadpleegd op 18 maart 2021].
18. Jochemsen (red), *Als de tak wil bloeien. Ontwikkelingssamenwerking in christelijk perspectief* (Amsterdam: Buijten en Schipperheijn – Motief, 2018). Jacob Jan Vreugdenhil, *Eigen boontjes doppen? Kort Commentaar 8*, (Amersfoort: Wetenschappelijk Instituut ChristenUnie, 2005), Cees van Brughem, *Landbouw van vooruitgangsstreven naar gerechtigheid*, (Nunspeet: Marnix van St. Aldegondestichting, 1991) Jos Douma en anderen, *Ontwikkelingssamenwerking: een burgerzaak*, (Barneveld: de Vuurbaak, 1992). Bob Goudzwaard, Mark VanderVennen en anderen, *Wegen van hoop in tijden van crisis*, (Amsterdam: Buijten en Schipperheijn – Motief, 2009).
19. Ipsos, World Refugee Day Global attitudes towards refugees, juni 2020, https://www.ipsos.com/sites/default/files/ct/news/documents/2020-06/g_world_refugee_day_2020_deck_v1_nl.pdf, [geraadpleegd op 17 maart 2021].
20. Annette Jansen en Janneke Juffermans (red) *Moral Leadership in Times of Crisis*, 5, 77.
21. Ministerie van Buitenlandse Zaken, beleidsnota *Investeren in perspectief. Goed voor de wereld, goed voor Nederland*, 18 mei 2018, <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/beleidsnota-s/2018/05/18/pdf-beleidsnota-investeren-in-perspectief> [geraadpleegd op 18 maart 2021], en *EU budget for the Future*, https://ec.europa.eu/international-partnerships/system/files/factsheet-mff-multiannual-financial-framework-v09_en.pdf, [geraadpleegd op 23 maart 2021].
22. Staatssecretaris Harbers, minister Blok, minister Kaag, minister Koolmees en minister Ollongren, *Kamerbrief over integrale migratieagenda*, 29 maart 2018, <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2018/03/29/tk-integrale-migratieagenda> [geraadpleegd op 18 maart 2021] en https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/policies/new-pact-on-migration-and-asylum_en, [geraadpleegd op 23 maart 2021].
23. *Volgens Wopke Hoekstra is driekwart van asielaanvragen van economische vluchtelingen, maar dat is overdreven - EenVandaag* (avrotros.nl), [geraadpleegd op 11 maart 2021].
24. Christine Boshuizen-van Burken, Roelien Goede, Attie van Niekerk, 'Reflections on the Humanitarian Logistics for Refugees in the Netherlands from Three Perspectives', *Philosophia Reformata* 85 (2020) 157-180.
25. De term 'flourishing communities' is gemunt door Cordaid. Zie Cordaid 'Building Flourishing communities', *Building_flourishing_communities.pdf* op <https://www.cordaid.org> [geraadpleegd op 25 maart 2021].
26. 'Promoting our European way of life' is een van de prioriteiten van de Europese Commissie. https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/promoting-our-european-way-life_en, [geraadpleegd op 25 maart 2021].
27. Entzinger, *Elementaire deeltjes – migratie*, 100.
28. Zie bijvoorbeeld Vreugdenhil, *Eigen boontjes doppen*, (Amersfoort, WI ChristenUnie, 2005) en Jochemsen (red), *Als de tak wil bloeien. Ontwikkelingssamenwerking in christelijk perspectief* (Amsterdam: Buijten en Schipperheijn – Motief, 2018).
29. William T. Cavanaugh, *Being Consumed. Economics and Christian Desire* (Grand Rapids: William B. Eerdmans Publishing Company, 2008); Luke Bretherton, *Christianity and contemporary politics. The Conditions and Possibilities of Faithful Witness* (Chichester: Wiley-Blackwell, 2010); Carl Raschke, *GloboChrist: The Great Commission Takes a Post-modern Turn (The Church and postmodern culture)*. (Grand Rapids: Baker Press, 2008).
30. Miroslav Volv, *Flourishing. Why we need religion in a globalized world* (New Haven: Yale University Press, 2015).
31. Jeremia 29: 5-7.
32. Zie bijvoorbeeld de themawebsite van de Wereldbank 'governance and institutions' met voorbeeldprojecten die bijdragen aan beter functionerende overheidsinstellingen. <https://ida.worldbank.org/theme/governance-and-institutions>, [geraadpleegd op 19 april 2021].
33. Eimert van Middelkoop, 'Vechten in vredesnaam. De spanning tussen humaniteit en soevereiniteit', Groen van Prinstererlezing 2012.
34. Hans Achterhuis, *Politiek van goede bedoelingen* (Amsterdam: Boom, 1999), 19.
35. Zie voor een beschrijving van Christelijk realisme als stroming in het denken over buitenlandbeleid Eric Patterson, 'The enduring value of Christian realism' in Govert Buijs en Simon Polinder (red), *The Lamb and the Wolf, Christian Faith, Philosophy and International Relations* (Leiden: Brill, 2019).
36. Zie met betrekking tot het belang van checks and balances Reinhold Niebuhr, *Christianity and power politics*, p. 104 in : Mark L. Haas, 'Reinhold Niebuhr's "Christian Pragmatism": A Principled Alternative to Consequentialism.' *The Review of Politics* 61, no. 4 (1999), 605-36, <http://www.jstor.org/stable/1408402>, [geraadpleegd op 24 februari 2021].
37. Duco Hellema, *Neutraliteit en vrijhandel. De geschiedenis van de Nederlandse buitenlandse betrekkingen* (Utrecht: Het Spectrum, 2001); Trineke Palm (proefschrift), *Normative Power and Military Means. The evolving character of the EU's international power*, (Amsterdam: Vrije Universiteit, 2017).
38. 'Freedom House, Freedom in the world 2021, Democracy under siege' https://freedomhouse.org/sites/default/files/2021-02/FIW2021_World_02252021_FINAL-web-upload.pdf, [geraadpleegd op 18 maart 2021].
39. In Nederland is de filosoof Paul van Tongeren een belangrijke pleitbezorger van de deugdeethiek. Vgl. Robert J. van Putten, *De ban van beheersing: Naar een reflexieve bestuurskunst*. (Den Haag: Boom bestuurskunde, 2020). Van Putten werkt momenteel aan een vertaling van de deugdeethiek naar de politieke praktijk.